Lezing voorgedragen voorafgaand aan de toneelvoorstelling Flat van Boy Jonkergouw, 2013/2014. De mooiste afbeeldingen zijn van Jannemiek Tukker.

Wouter Kusters (http://www.wouterkusters.nl/)

Waanzin in de buitenlucht

Beste mensen,

Over een half uur begint de toneelvoorstelling *Flat*, waarin zowel waanzin zit als troost. U kunt dat dadelijk met eigen ogen gaan zien. Ik sta hier om u voor te bereiden op wat komen gaat. Ik ga proberen om vanuit de normale mensenwereld - voorzover die normaal te noemen is - u de geest van de waanzin in te leiden. Ik doe dat wel vaker. Ik ben schrijver en filosoof en heb veel geschreven over hoe het is om waanzinnig te zijn. Ik kan dat weten, omdat ik zelf ook enige tijd heb doorgebracht in wat ze vroeger 'het gekkenhuis' noemden. Oftewel, het gesticht of de psychiatrische inrichting.

Overigens, tegenwoordig vermijdt men woorden als 'gekkenhuis' en probeert men te doen alsof het een ziekenhuis is waar je voor je eigen bestwil wordt opgesloten. Maar ik kan u verzekeren, een psychiatrische inrichting **is geen** ziekenhuis, ook al doen ze erg hun best het daarop te laten lijken. De enige reden waarom het enigszins op een ziekenhuis lijkt is dat er zo ontzettend veel medicijnen worden uitgedeeld. Afgezien daarvan lijkt het gekkenhuis meer op een gevangenis, een kleuterschool, een strafkamp en soms zelfs op een hotel of een meditatiecentrum. Maar eigenlijk lijkt het gekkenhuis nog het meest op...zichzelf, een gekkenhuis. En dat is maar goed ook, want als je al gek bent, zit je er niet op te wachten dat je ook nog eens 'ziek' wordt verklaard. Je hebt wel wat anders aan je hoofd. Wat je dan aan en in je hoofd hebt, daar ga ik het nu over hebben.

Je wordt niet zomaar opgenomen in het gekkenhuis. Daar moet je eerst wat voor doen. Bijvoorbeeld, in de gracht springen, verdwalen in een bos, onbekenden op straat lastigvallen of onbegrijpelijke taal uitslaan. In plaats van vreemde dingen te doen, kan je ook juist gewone dingen nalaten. Je bed niet meer uitkomen, of juist je bed niet meer ingaan. Niet meer eten, of juist niet meer stoppen met eten. Niet meer praten, niet meer bewegen, geen maat meer houden, uit de toon vallen of uit het ritme springen.

Om echt goed waanzinnig te worden en opgenomen te worden in een psychiatrisch hotel, moet je je geheel losmaken van de wereld zoals hij gewoonlijk wordt voorgesteld. Je merkt dan in de praktijk wat in de moderne filosofie wel het verschil wordt genoemd tussen

schijn en zijn, tussen voorstelling en werkelijkheid. Je belandt dan in een realiteit die door het wegvallen van de voorstellingen, echter lijkt dan echt, reëler dan je ooit droomde. Door het verdwijnen van de normale menselijke categorieën of gedachtegangen, kom je in contact met een transcendente sublieme werkelijkheid, zomaar aangetroffen hier beneden op aarde. Althans, zo lijkt het. Deze transcendente wereld heet in de Griekse filosofie wel de platoonse ideeënwereld, en bij de beroemde Duitse achttiende eeuwse filosoof Immanuel Kant wordt deze het numineuze of het Ding an Sich genoemd. Sinds Kant en de door Kant geïnspireerde Romantiek acht men hoogstens dichters en kunstenaars in staat deze transcendente wereld te betreden. Maar ook waanzinnigen beroepen zich op *direct contact* met iets sacraals of bovennatuurlijks.

Dat klinkt misschien een beetje als gefilosofeer en wereldvreemd en dat is het ook wel. Hoe moeten we ons dat losmaken van de alledaagse wereld voorstellen? Hoe begint zoiets? We moeten allereerst bedenken hoe het gewone leven is, dat mensen gewoonlijk met elkaar verbonden zijn, en gehecht zijn aan allerlei aardse zaken. Normaliter zijn we opgenomen in de stroom van het leven, laten we ons meevoeren in alledaagse gewoontes en vanzelfsprekendheden, zonder bij ieder wissewasje stil te staan. We zijn een soort acteurs of medespelers in de loop der dingen, of het nu om een rol in een gezin gaat, een rol op het werk, of een rol als consument in de winkel, als buurvrouw of als treinreiziger. We hangen niet als los zand aan elkaar, we zijn geen geisoleerde individuen of pluisjes in de wind. We lijken eerder op draden, op weefsels in de tijd, bewegend langs herinneringslijnen en hinkelend van agenda-afspraak naar genietmoment. Alles wat we zijn, zijn we van langere duur, en zijn we samen met anderen.

Maar soms vindt er een breuk of ingrijpende gebeurtenis plaats en verschijnt de waanzin als scheur in de gewone werkelijkheid. Vaak is de aanleiding een geliefd persoon die dood gaat of op een andere manier uit je leven verdwijnt. Dan wordt je eigenwaarde als partner, als vader of als dochter aangetast of zelfs vernietigd. Maar ook andere gebeurtenissen kunnen je tot waanzin drijven, zoals plotselinge werkloosheid of juist teveel werk of geweld of ziekte of ongelukken. Soms is het niet zo duidelijk waar de waanzin is begonnen. Er kan een gebeurtenis of trauma van vroeger meespelen, die in vermomming opnieuw opduikt. Ook kunnen het allerlei legale en illegale verdovende middelen zijn die je uit het evenwicht brengen. Van cocaïne en marihuana is het bekend dat ze psychoses kunnen uitlokken, minder bekend is dat je van legale anti-depressiva ook psychotisch kunt worden.

Maar wat dan ook precies de aanleiding is, de waanzin grijpt zijn kans wanneer de grond onder je voeten verdwijnt en je geen poot meer hebt om op te staan. Je komt dan in een merkwaardig soort leegte en verwondering terecht. Je raakt onthecht van alles wat voorheen zo vanzelfsprekend leek. Niet voor niets gaf de filosoof en psychiater Wolfgang Blankenburg zijn schitterende studie naar psychose en schizofrenie de titel mee: “Het verlies van de natuurlijke vanzelfsprekendheid.”

Om dit verder te verduidelijken, zal ik nu eerst een verhaal uit de natuur vertellen, om precies te zijn uit de natuur van een Nederlands bos. De hoofdpersoon is een man met een twijfelachtige baard.

Er was eens een jongeman met een lange baard. Hij woonde eenzaam maar gelukkig aan de rand van een groot bos. Overdag hakte hij hout in het bos. s Nachts sliep hij de slaap der gelukkigen. s Zomers verzamelde hij vruchten en knollen voor de winter. s Winters brandde

hij het hout in zijn kachel en legde een extra deken op. Af en toe ving hij een konijn of hert. Jarenlang leidde deze bebaarde jongeling een eenvoudig en vreedzaam bestaan en was tevreden met wat het bos hem bood.

Op een warme zomeravond lag de houthakker in zijn bed, toen er opeens een bevallige gedaante in zijn deuropening verscheen. Haar uitstraling was betoverend, haar blik mysterieus, en haar stem als gouden honing. De houthakker kon en wilde deze verleiding niet weerstaan en zonder verdere plichtplegingen trok hij de feeërieke verschijning bij zich op zijn bed. Er volgde een lange gedroomde nacht, waarin slechts tijdens spaarzame momenten of eilanden van helderheid de houthakker zich afvroeg wie die lichtende verschijning was.

De enige woorden die ze in het duister keer op keer herhaalde waren: “ik ben van het bos.” Aan het eind van de nacht, bij het begin van de ochtendschemer, zei de vrouw: “ik moet nu gaan, ik moet terug voor de zon boven de horizon verschijnt.” Daarop smeekte de houthakker haar te blijven, en zei. “Ik zal ramen en kieren dichten als je maar blijft.” Maar nee, ze was niet te vermurwen. De houthakker sprak: “geef me dan iets, zodat ik je niet vergeet, zodat je niet in rook opgaat.” Meewarig keek de verschijning de houthakker aan en zei: “Goed dan, hier heb je mijn spiegel. Deze werkt alleen wanneer de zon onder is. Wanneer je tijdens de nacht hierin kijkt, **zie jij wat ik zie**.”

Zo gezegd, zo gedaan. De volgende nacht legde de houthakker zich in bed, en keek in de spiegel. Het was wel donker, maar hij had best goede ogen, en door het raam viel maanlicht. In de spiegel zag hij zichzelf in bed liggen. Niets bijzonders, maar wel mooi dat dit **echt** was, en hij dus er van op aan kon dat ook de vrouw echt was geweest. Hij zag in de

spiegel echt zichzelf, door haar ogen. Ook zag hij de realiteit van zijn bed en zijn baard. Door de observerende en keurende blik viel het hem nu opeens op dat zijn baard **onder** de deken lag. Waarom was dat eigenlijk zo, was dat wel gepast, was dat wel prettig? Hij begon zich aan de positie van zijn baard te ergeren en legde hem boven de deken. Ook voor die plaats viel wel wat te zeggen. Lang duurde het echter niet, of hij legde zijn baard weer onder de deken. U snapt het wel, er volgde wederom een lange, slapeloze nacht, ditmaal gevuld met gepieker en gemaal.

De volgende nacht herhaalde dit zich, en breidde het gepieker, het gedroom, en de twijfel over realiteit en fantasie zich uit van de spiegel en zijn baard naar zijn bed, naar de deur tot in het het bos en voorbij het bos. Zijn visies weerkaatsten door de spiegel, en zijn besipegelingen over wenselijkheid en werkelijkheid vertakten zich steeds verder: naar het hout, naar het bos, naar de lucht, naar de grond, naar de wortels. Wat was de waarheid van de nacht? Wat schuilde in het bos en achter het bos? Waarom was er lucht boven hem en aarde onder hem? Het leek alsof met het bezoek van de vrouw en de intrede van de spiegel de bespiegelingen van de houthakker geen halt meer hielden. In zijn nachtelijk malen wilde hij het verloren paradijs terug, zich terugdenken naar de vergetelheid van de slaap, de droom van de vrouw, en de roes van het zelfinzicht dat ruimteinzicht belooft.

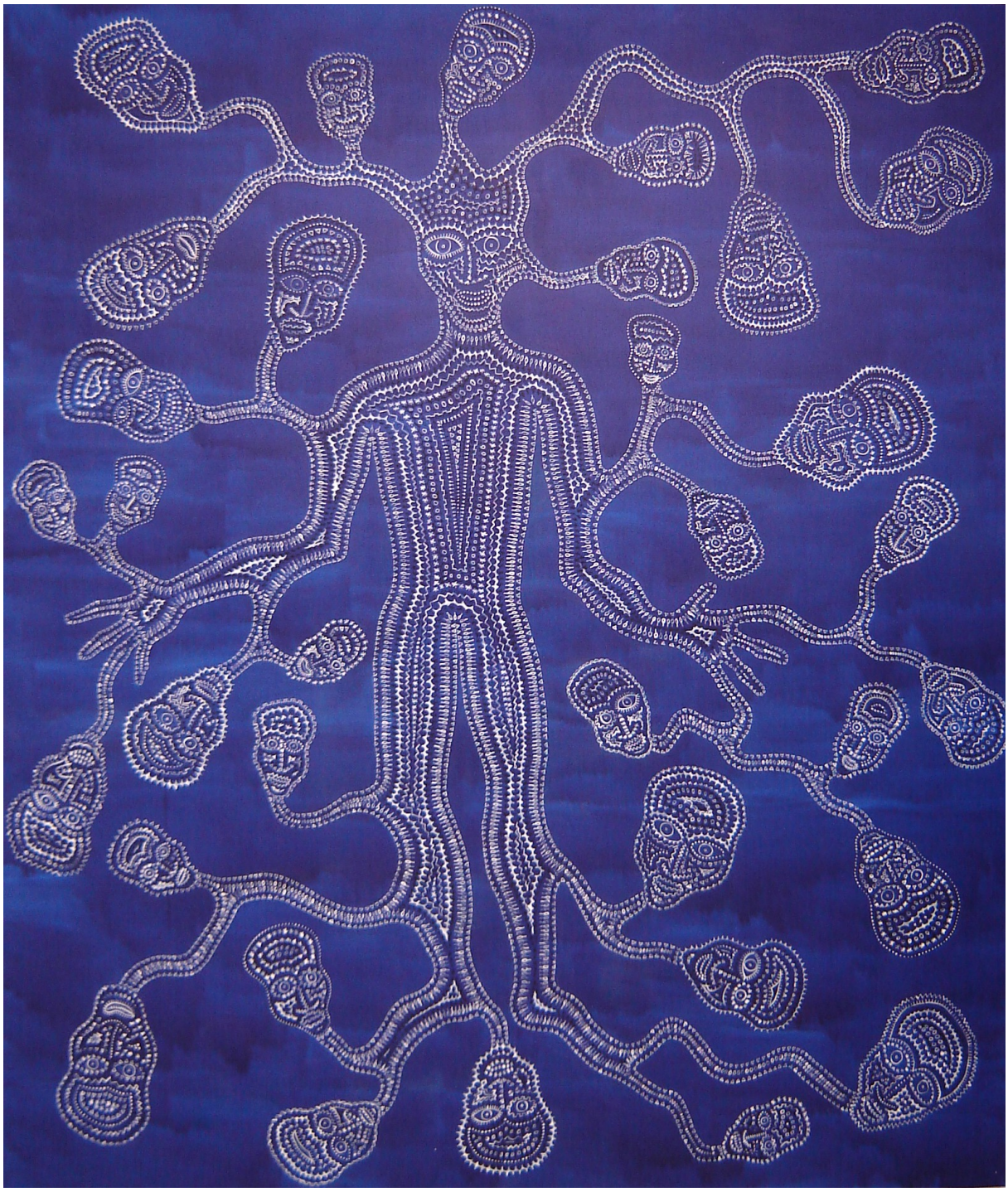

Ook deze nacht ging voorbij, en het werd weer dag. Een dag waarin de houthakker roerloos op zijn veranda zat, en met een zonnebril op in de zon staarde en diens loop door de lucht volgde. Toen de zon eindelijk onder was, ging onze jongeman zijn woning binnen, zette de spiegel voor zich neer, pakte een schaar, en knipte zijn baard af. Hij stopte zijn baard, zijn houthakkersbijl, de schaar, en de spiegel in zijn tas en ging op zoek naar het hart van het bos. Na een lange dwaaltocht kwam hij aan op een open plek, waar geen sterren meer schenen en ook geen maan. De nacht was daar zo diep dat de bomen op eigen kracht straalden. Voor het

eerst in zijn leven maakte de houthakker kennis met wat Nietzsche de Umwertung aller Werte noemt, de herwaardering aller waarden. Deze deed zich aan de houthakker voor als de paradox van het zwarte licht. Wat we gewoonlijk zien als een negativiteit, een ontbreken van licht, een gebrek, kreeg positieve eigenschappen, een eigen vorm, een eigen wil en eigen leven. Tussen twee zwartlichtende bomen opende zich een nieuwe ruimte, waar verleden en toekomst samenkwamen, zwart en wit, droom en werkelijkheid samenvielen.

In mystiek-religieuze tradities worden dergelijke plaatsen als heilig vereerd, en worden daar Jacobsladders en andere doorgangen naar gene zijde vermoed. Er worden tempels gebouwd, offers gebracht en goden, helden en *Übermenschen* aanbeden. De hedendaagse psychiatrie die spiritueel en mystiek gezien blind is, kan daar echter niets anders ontwaren dan chaos, angst en lijden. Het waanzinnig stamelen in ontzag beschouwt men als wartaal en onredelijk gedrag. In onze moderne tijd geeft men de waanzinnige profeet liever een verdovend middel dan een spreekgestoelte, uitzonderingen zoals ikzelf daargelaten.

Vreemd genoeg leidt de waanzin zowel naar vervreemding en walging als naar euforie en verrukking. Het is vaak een dubbeltje op zijn kant welke kant het op gaat. Dit hangt overigens voor een aanzienlijk deel af van hoe de omgeving reageert. Net zoals bij het gebruik van middelen als LSD en cannabis is de kwaliteit en de toon van de *trip* sterk afhankelijk van de omgeving. De kans op een zogenaamde *bad trip*, oftewel in deze context, een boosaardige psychose, is veel groter wanneer men met angst, afkeer en afstandelijkheid reageert. Mijn advies bij het benaderen van mensen op de top van hun waanzin zou daarom ook luiden, doe maar gewoon, want de ander doet al gek genoeg.

Bij de meer vreugdevolle psychoses, in psychiatrische termen, de zogenaamde manische psychoses, lijkt het alsof je de dingen voor het eerst werkelijk ziet zoals ze echt zijn, in hun perfecte eigen vorm en stralende zelfstandigheid. Over alles komt een zinderende gloed van vreugde en verrukking te liggen.

Dergelijke ervaringen worden ook verwoord door mystici en filosofen, zoals bijvoorbeeld de beroemde Griekse filosoof Plotinus uit de derde eeuw, die zegt: “De geheime wereld openbaart zich vanuit een onzichtbare hoge plaats en ze overstraalt alle dingen en vervult deze met glans. Ze verblindt de mensen beneden en zij wenden zich af, daar ze niet in staat zijn ernaar te kijken, evenmin als naar de zon. Sommigen verdragen die schittering daar en kijken, maar anderen raken in ontreddering, afhankelijk van de afstand waarop ze van die Wereld staan”

Zo maak je nog eens wat mee, maar zoals Plotinus opmerkt, is er vaak dus ook sprake van ontreddering. Want, wanneer je bezeten bent door wat je ziet en denkt, pas je niet meer in het gewone bestaan. In die andere wereld ben je paradoxaal genoeg zowel opgesloten in jezelf, als geheel samenvloeiend en open voor je omgeving. Het is alsof je droomt met open ogen.

Uiteindelijk beland je in een bizar soort sprookjeswereld, met een filmisch karakter. Alsof de hele wereld een film is met jouzelf als hoofdpersoon. Denk bijvoorbeeld aan de sfeer in films als de *Truman Show* of de *Matrix*. De gebeurtenissen om je heen hebben alles met jezelf te maken. Niets gebeurt zomaar. De auto's, de mensen, de dieren, de manier waarop ze bewegen en kijken, het ritselen van de blaadjes aan de bomen, alles is ten diepste verbonden met je eigen ziel. In de psychiatrie gebruikt men hiervoor de term betrekkingswaan. De hele wereld geeft commentaar op jouw binnenwereld. En wat er in je gebeurt zie je ogenblikkelijk buiten jezelf optreden. Binnen is buiten en buiten is binnen geworden. De waanzin voelt vreemd genoeg zowel alsof je wakkerder bent dan gewoonlijk, en tegelijkertijd alsof alles slechts een droom is, waaruit je nog verder zult ontwaken.

Door deze droomachtige sferen, verandert alles van betekenis en word je voor anderen onbegrijpelijk. Als je echt goed gek bent, dan ben je niet meer te handhaven of voor rede vatbaar. Moet je maar eens proberen met een echte waanzinnige te praten. Je denkt dan, 'ik voer een gesprek, over bepaalde onderwerpen', maar de waanzinnige springt steeds maar van de hak op de tak. Op iedere gesprekslijn die je opent, springt de waanzinnige weg. Het is alsof hij in een groen bos geobsedeerd is door een geheime voor anderen onzichtbare kleur. Alsof hij iets ziet wat wij niet zien, andere routes bewandelt en verbanden legt die anderen niet begrijpen. En zo is het ook. De associaties, de kleverige draden van flarden herinnering, inzicht, instant-logica, angst en verrukking leiden de waanzinnige steeds dieper het bos van de

waanzin in. Voor anderen lijkt hij zich steeds dieper in zichzelf in te wikkelen. In die ingewikkeldheid creëert hij zijn eigen werelden, als spinnewebben tussen de bomen. In het bos van de waanzin is veraf dichtbij, en dichtbij veraf geworden.

Laten we tot slot nog even het pad van onze houthakker volgen. We lieten hem zoëven achter in het hart van het bos. Daar zit de houthakker zonder baard op de grond. Aan weerszijden van hem staan twee grote bomen, waarvan de bladeren hoog boven de houthakker door elkaar heen ruisen.

Hij weet inmiddels dat ieder ding een symbool is van iets anders dan zichzelf, maar ook dat ieder symbool niet meer is dan een ding. Een boom is een is een boom. Hij weet nu net als iedere waanzinnige dat het gewone aardse leven samenvalt met het sacraal verdoemde leven in de eeuwigheid. Hier en gene zijde vallen samen. Lucht en grond hebben dezelfde wortels. De ene boom is nu de boom van goed en kwaad geworden. De ander is de boom des levens. Een luchtboom, een grondboom en een spiegel in het midden. De houthakker wil van beide bomen vruchten eten: hij wil van de nacht een eeuwig stralende dag maken. Hij wil de wortel opgraven die alles verbindt.

We zien de houthakker met zijn bijl in de aarde graven. Naast hem ligt baardhaar en een spiegel. In zichzelf prevelend trekt hij de ene na de andere wortel uit de grond. “Geen wortel zit eeuwig vast”, mompelt hij, “alles raakt ontworteld.”

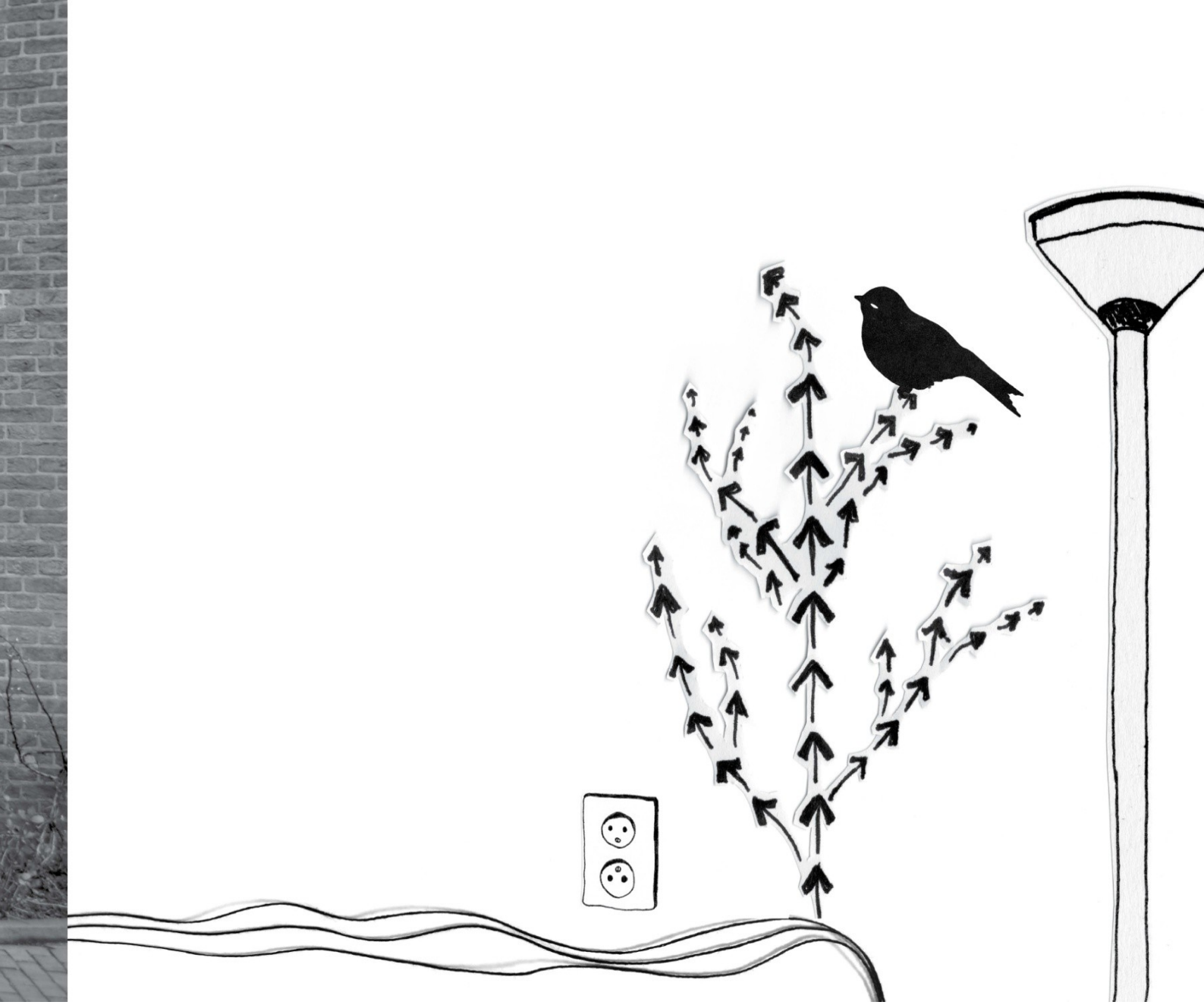

Overigens, de houthakker voert slechts op rituele wijze uit wat filosofen al duizenden jaren proberen: namelijk eenheid in verscheidenheid te vinden; de wortel of het eerste beginsel van geest en materie vast te stellen, zijn en niet-zijn in woord en begrip vast te leggen. Verschil is dat filosofen het houden bij gereedschap van pen en papier. Onze houthakker heeft daarentegen meer dreigende vreemde expressievormen zoals een bijl, een spiegel, baardhaar en boomwortels. Wanneer hij met deze attributen door Staatsbosbeheer wordt aangetroffen, wordt hij dan ook alras naar een psychiatrische inrichting overgebracht, aan de rand van het bos.

Daar vragen ze hem hoe hij hier terecht is gekomen. Hoe hij hier terecht is gekomen? Terecht is hij nooit gekomen, want hij loopt krom, immers de aarde is rond, en niets is terecht. Alles zit scheef. Terecht kleedt hij zich dan ook scheef. Ze begrijpen hem niet. Hij hun wel. Hij kijkt dwars door hun heen, en ziet door het bomen in onbegrip een droom van een bos.
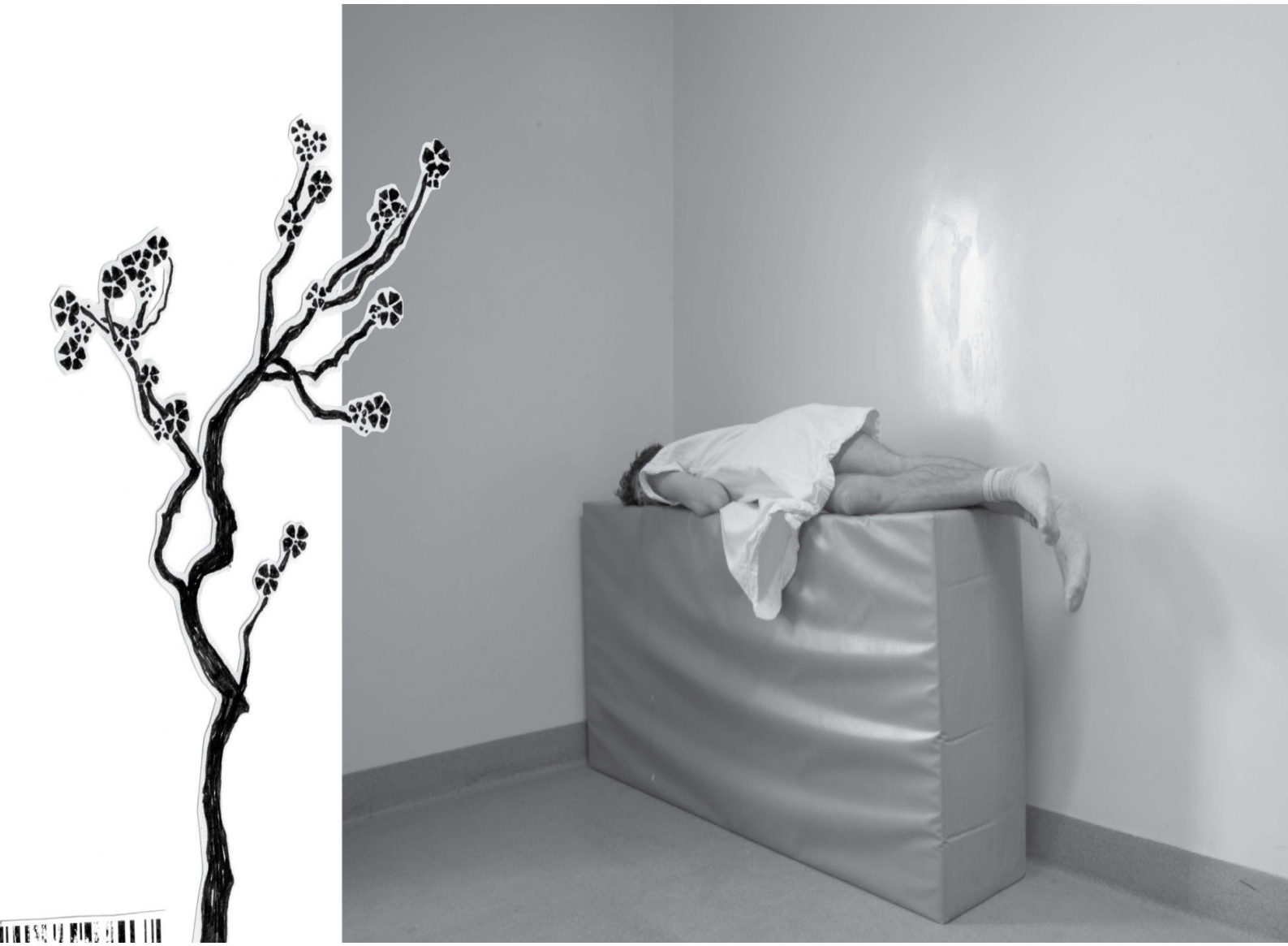
Na de eerste intake krijgt hij een kamer, met uitzicht op het bos, waar hij nog vele maanden, zoniet jaren zal verblijven. Tijdens arbeidstherapie mag hij onder begeleiding hout hakken in het bos. Dat doet hij graag, zo draagt hij zijn steentje bij aan het plan van de kosmos en dat van zijn behandelaar. Hij hoeft geen vruchten en knollen meer te zoeken omdat hij onder de AWBZ valt. Hij heeft verwarming, televisie en internetaansluiting. In ruil voor deze gemakken moet hij wel beloven zijn medicijnen te slikken en niet meer het bos in te gaan. Hij heeft nu zeeen van tijd en staart overdag naar de lucht, de aarde en de rand van het bos. Wanneer de televisie s nachts langzaam doodloopt, valt hij dankzij zijn medicijnen in een bijzonder diepe lange slaap. Hij heeft zelfs geen last van dromen meer.